

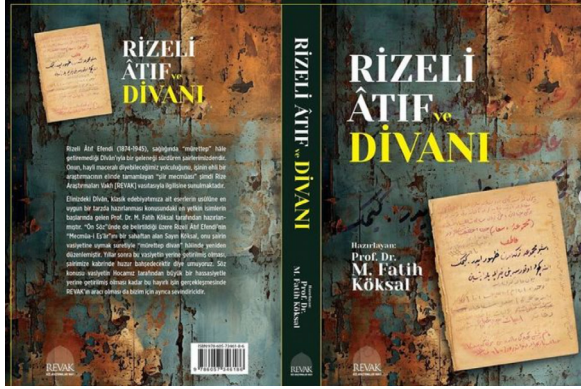

Rizeli Âtîf ve Divanı

Rizeli Âtîf and His Divan

Köksal, M. Fatih. *Rizeli Âtîf ve Divanı (İnceleme - Metin)*. Rize Araştırmaları Vakfı Yayınları (REVAK). İstanbul. 2024. ISBN: 978-605-73461-8-6.

Aslıhan Haznedaroğlu¹

¹Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Türk Dili
Bölümü, Düzce, Türkiye

ORCID: A.H. 0000-0002-0778-6101

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aslıhan Haznedaroğlu,
Düzce Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
Düzce, Türkiye
E-posta: aslihankaragoz@duzce.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.03.2024

Kabul/Accepted: 22.04.2024

Atıf/Citation:

Haznedaroğlu, A. (2024). Rizeli Âtîf and His Divan
[Review of "Rizeli Âtîf ve Divanı" by M. Fatih
Köksal]. *TUDED*, 64(1), 321–326.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1446359>

Anahtar Kelimeler: Rizeli Âtîf, klasik Türk edebiyatı, divan, şiir
Keywords: Rizeli Âtîf, classical Turkish literature, divan, poetry

*Gayr-ı mümkündür yetişmek rāh-ı zāhirden bugün
Bunca bahsin hācesiz mümkün mi halli ey gönül (s.156)*

Rizeli Âtîf Efendi'ye ait şiir defteri, M. Fatih Köksal'ın geniş incelemesiyle ve mürettep bir divan olarak gün yüzüne çıktı. Daha önce bu kayıp şiir defterini Serpil Mutlu Kırılı, "Son Asır Şairlerinden Rizeli Âtîf Efendi ve Yaktığı Söylenilen Dîvân'ı" (2010) başlıklı bir bildiriyle duyurmuştu. Kırılı'nın bildirisinde şairin karakterini duyuran bazı çizgilere de yer verilmişti. Elimizdeki bu kitap ile Âtîf Efendi'nin tenkitli neşir yöntemiyle hazırlanmış divanına ve eserin ayrıntılı bir incelemesine ulaşıyoruz.

Rize Araştırmaları Vakfı (REVAK) bünyesinde ve "Edebiyat Tarihi Serisi" içinde yayımlanan *Rizeli Âtîf ve Divanı*, şairin bir defterin içinde kaybolmuş, unutulmuş vasiyetini yerine getiriyor. Şairin, terekesi içinde bu mecmuayı bulup divan haline getirecekler için yazdığı notta belirttiği ilkelere ("...evvelâ tevhîd, sâniyen 'benim' redifli na't, sâlisen 'Gönül ister ziyâret hâkini ilh.' matla'lı istişfâ'nâme, ba'dehû kasâ'id, ba'dehû gazeliyyât, daha sonra kıta'ât, daha sonra ebyât, daha sonra mesârî' yazıla. El-hâsıl münteşir devâvîn tertîbince tertîb edilerek tebyîz edeler." s. 95) uyularak bilimsel bir neşir ortaya çıkmıştır.

Âtîf Efendi'nin şairliği hakkında edebiyat tarihlerimizde yer alan bilgiler çok sınırlıydı. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, 1853'ten 1930'a kadar bir dönemdeki şairleri ele alan tezkiresinde, kendisinden üç yaş genç olan Âtîf Efendi'ye yer vermiş, "Dîvânçe-i eş'arını yaktığı mesmudur." diyerek şairin iki şiirini örnek vermişti (İnal, 1999, s. 112-113). Mürettep bir divanı elde yokken son asrın şairleri arasında anılması Âtîf'in tanınırlığına önemli bir delildir.

REVAK'ın kısa takdimi ardından gelen Ön Söz'de yazmanın bulunuş hikâyesi özetlenir. Ömrünün son yıllarında yoksulluğa düşen Âtîf, ailesine değerli kitapları dışında önemli bir miras bırakamamıştır. Ölümünden sonra kızları bu kitapları ve Âtîf'in defterlerini satmıştır. Âtîf'in şiir mecmuası meçhul yolculuklarla yarım yüzyıl kadar bir zaman sonra M. Fatih Köksal'a ulaşır. Yazma koleksiyoncusunun yazmayla buluşması, yine bir sahaftan ayrılma sahnesi içinde gerçekleşir:

Ankara'da bir sahfafta dolaşırken Arap harfli bazı matbu kitaplar almış dükkândan ayrılırken sahaf dostum masanın çekmecesinden açık kahverengi meşin ciltli bir kitap uzatarak "Bilmem işinize yarar mı, bir de şöyle bir şiir defteri var elimde." dedi. Sahaf arkadaşım defter demekte mazurdu; zira son dönem şiir mecmualarına umumiyetle "şiir defteri" dediği gibi bu yazmadaki şiirler de ince çizgili bir kareli deftere yazılmıştı. Aceleyle göz attım, "Tabii yarar." dedim. O zamanlar otobüsle Kırşehir'e dönerken eserle epey hemhâl olduk. Yoldaki tetkikten sonra bu yazmanın Rizeli ve Âtîf mahlasıyla şiirler yazan birinin gayrı mürettep divanı olduğuna muttali olmuşum (Köksal, 2024, s. 9).

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Âtîf Efendi'nin hayatı ve edebî kişiliği

etrafıca ele alınır (2024, s. 15-79). Hayatı “belgelere göre” ve “Divan'ına göre” diye iki kısma ayrılmıştır. İshak Güven Güvelioğlu, Âtîf Efendi'nin ayrıntılı biyografisi ve şaire dair arşiv belgeleri ile bu bölüme önemli katkıda bulunmuştur. Edebî kişiliği bölümünde Âtîf'in etkilendiği şairler, beslendiği kaynaklar hakkında değerlendirmeler mevcuttur. İkinci bölümde Âtîf'in divanı tanıtılır ve divanın transkripsiyonlu metnine yer verilir (Metne ve metni anlamaya dair birçok husus aparatlarda notlandırıldığı için bu metne tenkitli metin denilebilir). Âtîf'la ilgili belgeler ve Âtîf'in defterinin tıpkıbasımı ile devam eden kitap, kaynakça ile nihayetlendir. Âtîf'la ilgili bu kitaba alınmayan malzemeler de ileride ayrı bir kitabın konusu olacaktır.

Âtîf Efendi Rize'de; içinden çok sayıda naip, müftü, kadı, müderris ve hafız çıkarmış olan ilim erbabı bir ailede dünyaya gelmiştir. Âtîf'in babası Şâkir Âgâhî Efendi, Mekteb-i Sanâiyî'de Arapça ve Farsça muallimliği yapmış, son dönem tezkirelerinde adı geçen divan sahibi bir şairdir. Annesi ve anneannesi de Rize'nin öne çıkan bir ailesinden gelmektedir. Soyadı kanunu çıkınca kendisi için “Karadere” soyadını alan Âtîf'in bu tercihi, Rize-İspir güzergâhında yer alan Karadere (1956'dan sonraki adı Kalkandere) nahiyesiyle bağımlı gösterse gerektir. Bu tarihlerde önemli bir medreseye de sahip olan bu yerleşim, İkişdere yolu üzerindedir.

On üç yaşında hafızlığını tamamlayan Âtîf; sarf, nahiv, mantık, meânî, fıkıh, hadis ve kelâm gibi klasik ilimlerde kendisini yetiştirmiş, Osmanlı'nın ilk ve tek kadı okulu olan -o günkü adıyla- Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olmuştur. İyi derecede Arapça bilen Âtîf, naiplik, kadılık, mahkeme reisliği görevlerinde bulunmuştur. Âtîf ayrıca önde gelen bir Mecelle hukukçusudur ve *Kitabül-İcâre*'nin “Esbâb-ı Mûcibe” kısmının yazarıdır.

Burhaniye, Tavas, Filorina, Edremit, Kastamonu, İstanbul gibi şehirlerde görev yapan Âtîf'in memuriyeti İstanbul Hükümeti'nin düşmesine kadar sürmüştür. Bu dönemde açıkta kalan Âtîf, hastalığı dolayısıyla emekliye sevk edilmiştir. Hayatı hakkında verilen şifahi bilgiler, onun genç Cumhuriyet'in medeni hukuk girişimi hakkında muhalif tutumda bulunduğunu söyler. Osmanlı'nın modern dünyaya uyum sağlama konusunda ıslahata giriştiği ilk sahalardan biri hukuktu. Hanefî mezhebi doğrultusunda hazırlanan Mecelle, hukukta yenileşme çabasının bir meyvesiydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Mecelle üzerine hummalı bir tadil çalışması başladı ancak yapılan iyileştirmeler yeterli görülmedi. 1926'da Medenî Kanun'un kabul edilmesiyle Âtîf Efendi'nin de tadil komisyonundaki görevi sonlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine iletildiği mebusluk teklifini geri çevirdiği söylenen Âtîf'in 1930'dan sonraki hayatı maddi sıkıntılarla ve acılarıyla geçer. Maaşı kesilen Âtîf borçlarla, arkadaş ve tanıdıklarının yardımıyla geçinmeye çalışır. İstanbul Kuzguncuk'taki kiralık köşkünün ahırında inek besler. İyi yetmişmiş, kalemiye mensubu bu şair, yirmi yılı aşkın bir süre görevden uzak, sessiz bir köşede, oğul ve torun acısı çekerek yaşamıştır.

1874-1945 yılları arasında ömür süren Âtîf, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında yaşanan faciaları, işgalleri ve 1914'te başlayan dünya savaşını görmüş, Cumhuriyet'in kuruluşuna, inkılâplara, büyük değişimlere tanık olmuştur. Bıraktığı bu mecmuada onun bu tanıklıklarının, çağının çalkantılarının izini sürmek güçtür. Bu, tercih ettiği şiirin dünyasından veya şairin

şiiir anlayışından kaynaklanabilir. Şiiirlerinin sonuna attığı tarih ve yazdığı şehrin adı tarihsel zamana dair neredeyse biricik işaretlerdir. Adı geçen şehirler arasında, Balkan Savaşlarının ardından önce Sırpların sonra Yunanlıların eline geçen, beş yüz yıllık Osmanlı şehri Filorina da vardır. Son Osmanlı yıllarında bulunduğu bu şehir defterde yalnızca bir isimdir. İki yıl Rus işgalinde kalan Rize ise Âtîf'ın divanına iki şiiirle girmiştir. Bu şiiirlerden biri Rize'yi cennetle bir tutan kıtasıdır ki “Bütün dünyayı gördüm görmedim böyle bir yer asla” diye sonlanır. Rize'yi duyuran bir diğer eseri ise hamsi hakkındaki şiiiridir. Sahildeki hamsi bolluğunu ve halkın hamsiye olan (ve “ihtiyaç”tan kaynaklanan) ilgisini anlatan bu şiiirde bir uzaklık ölçüsü olarak Kur'a-yı Seb'a¹ adı geçer:

Halk akın etmiş sanırsın al'adan
Her cihetden t Kur-y Seb'a'dan

Âtîf şiiirine zamanın izini çok düşürmemiş olmakla birlikte yine de klasik şiiir yazmalarında görmeye alışık olmadığımız ölçüde hayatından bazı işaretler bırakmıştır. Bunlardan bazıısı mecmuasını tertip edecek kimseye bir kılavuz bırakma, bazıısı açıklama, bazıısı ise iç çekişler türündendir. Mecmuada yer alan birkaç dipnot, çekinik bir “ben” anlatısı ortaya koyar. Şiiirdeki birinci tekil şahıs kullanımları geleneksel bir benlik dışında benliğin aktarımına dair çok şey vaat etmese de bu ipuçları değerlidir. Köksal da bu izleri özellikle takip etmiş ve kitaba “şiiirlerine göre hayatı” bölümünü ekleyebilmiştir.

Âtîf'ın divanında birçok önemli esere göndermeler, atîf ve nazireler mevcuttur. “Perkende kğıtlara bak”, “Sd Hfız Şerhi'nde bundan bahseder.” gibi onlarca gönderme, Âtîf'ın zengin bir kütüphaneye yaslanarak yazdığını ortaya koyar. Altmış civarında isim ve birçok önemli eser onun şiiirlerinde veya açıklamalarında anılmıştır. Köksal bu kaynakları, atîf sayılarıyla birlikte ayrıntılı olarak değerlendirir. Önemli bir kısmı Arapça ve Farsça olan ve çoğu birkaç yüzyıl öncesine ait bu eserler arasında çeşitli lugatler, şerhler, fık kitapları ve tasavvufi eserler bulunur. *Konev Şerhi*, *Şerh-i Divn- Hfız* ve *Mektubt- Rabbn*, Köksal'ın tespitlerine göre şairin en çok atîf yaptığını eserlerdendir. *Lugat- Nc* ile *Lugt- Kfye* nisbeten yeni sayılabilecek kaynaklardandır. Bazı kelimeler için küçük açıklamalar yazan şair, söz dağarcığı ile dikkat çekecek bir birikime sahiptir.

Defterdeki notlar metnin tarih değerini, ayrıca duygu yükünü arttırmaktadır. Şairin, eserini temize çekmeye fırsat bulamaması bu açıdan bir talih sayılabilir. Metin üstünde yapılan bütün düzeltmeler de sir açıklamalar gibi dipnota alınmıştır. Böylece aslında tek nüshadan ibaret olan bu mecmua, dolu bir aparat kısmıyla yayımlanmıştır. Eserin bu tertibi ile okuyucu, şairin kararsızlıklarını, yazma sancılarını, temkinli ruh hâlini ve belki “şairin karnında” kalan anlamları duyumsayabilir.

Şairin dipnotlarda saklı olan önemli bir hatırası, iki kasidesi hakkında yazdıklarıdır. İzmir'e

1 Bu ad 1933'te İizdere olarak değiştirilmiştir. “Yedi köy” anlamındaki “Kur'a-y Seb'a” adının, Antik Yunan kaynaklarında bahsedilen Heptakomet (*hepta* “yedi”, *kometa* “köy”) adı ile ilişkili olduğu düşünülür. Heptakometler Pompeius'un yenilmez ordusunu “deli bal” tuzağı ile imha ettiği anlatılan dağlı bir halktır.

bir görev talebi için giden şair, Dönemin Adliye Nazırı Sıtkı Bey'e müracaat etmiştir. Ancak huzura alınmayıp kendisine “Şenbih gününde gelsin” cevabı gelince şair bu kasideyi yazmış fakat sunmamıştır. “Müstef'ilâtun müstef'ilâtun” veznindeki bu şiir, şairin duygularına ahengiyle eşlik eder. Sıklıkla kara bahtını andığı, “Gördüm ki etmez bahtım tecelli / Hayretde kaldım oldum peşimân” gibi serzenişlerle ilerleyen şiir, “Çeşmiñ teveccüh etsin hâkire / Lutfeyle nâzır oldum perîşân” gibi yakarışlar da içerir. İkinci kaside ise şairin büyük umutsuzluğunu, tükenmişliğini duyurmada daha vurucu ve daha karardır. Bu ikinci kasidenin başındaki

Diñlesin ehl-i cihân bir dâsitân
Sergüzeştım edeyim bir bir 'ayân

Râh-ı 'aşkta söyleyim çekdiklerim
Kalmasın gönülümde esrârım nihân

mırsaları, şairin gönlündekileri gerçekten açacağı ümidini verir. Notlardan anlaşılır ki yoksulluk derdiyle söylenen bu ikinci kaside şairi bir parça sağaltmıştır. Bu kasideden sonra gönlüne bir serinlik gelmiş, “memuriyet arkasında gezmek şöyle dursun, Adliye'nin semtine bile uğramamış[tır]” (s. 112).

XX. yy. birçok alanda olduğu gibi şiirde de büyük değişimlere sahne olur. Edebiyatta milli edebiyat, Anadoluculuk, yeni şiir, Garip şiiri, serbest şiir gibi çeşitli yönelişler ve arayışlar konuşulurken bir tarafta da klasik şiir kendi halinde yoluna devam etmekteydi. Klasik şiirimizin 1940'lara uzanan bir örneğini (fakat daha çok biçimce bir örneğini) teşkil eden Âtîf'in şiiri, bitmekte olanın sesi olurken gelmekte olana karşı sessiz ve ilgisizdir. Tarihten bir konu veya bir duygu olarak fazla ses vermese de bu şiir artık bir tarihin konusudur.

Şairin metnine yerleştirdiği notlar içinde “yâr”dan kastın Hz. Muhammed, “aşk”tan kastın hakikî (ilahi) aşk olduğu şeklindeki açıklamalar, şairin temkinli duruşunu örnekler. Temkinli şair, kesinlik içeren ifadelerini de yumuşatmaya çalışır. Sözelimi “Ğayr-ı mümkündür yetişmek râh-ı zâhirden bugün” mırsası için şu açıklamayı yapar: “Bu 'aşırda böyle zulmetâlûd kâsvetengîz zamânda 'âdeten mümkün değil demektir. Yoksa luţf-ı İlâhî taht-ı muhaşşılinda alınamaz” (s. 156). Şiirleri okundukça günahlarının dökülmesini niyaz ettiğini de şair yine sayfa kenarı notlarında bildirmiştir. Divan şairlerinin şaraptan, sevgiliden, esrardan imtina etmeden bahsedişleri Âtîf'ta yoktur. Sâkilerden “su” isteyen, “cihan dilberi”ni sıklıkla reddeden, gönül çeken güzellere meftun olanları “bî-akıl” olarak küçümseyen şair, bu sakınışlarıyla tekke geleneğine yaklaşır. Nitekim Köksal, klasik şiirin teknik özelliklerine; mazmun, belâgat vb. hususlarda vâkıf bulunduğu Âtîf'in yine de bir divan şairi sayılamayacağını belirtmiştir. “Zira onun için şiir bir gaye değil vasıta.” (s. 10). Köksal onun şiirlerini klasik dönem tasavvuf şiirlerine benzer bulur. Ona göre Âtîf, bir “istikamet adamı” olarak Âkîf'e benzer. Özellikle arz-ı hâlini resmeden, yazıp da sunmadığı iki kaside, bu benzerliği gerekçelendirir.

Köksal'ın da dikkat çektiği üzere Âtîf'in gazellerinde tasavvuf ve dinî duyuş öne çıkar.

“Bunca bahşin hâcesiz mümkün mi hâlli ey gönül” diyen şair, Kur'an'ı, sünneti ve *İhya'u'l-Ulûm*'u kılavuz olarak anar. Yer yer ehl-i keşfî zemmeder gibi görünen “ey gönül” redifli gazelinde Âtîf, akli eleştirme geleneğine bağlı kalmıştır:

Var mıdır hâcet Füşûş'a yok mudur âyâ nuşûş
Keşfe uyma hiç eliñden koma nakli ey gönül

Naşş-ı şerî var iken gitme hatarlı yollara
Rehber etme bâb-ı dînde nefse ‘aklı ey gönül (s. 158)

Şairin üstünü çizip iptal ettiği şiirleri de vardır. İmhadan son anda kurtulan birçok eser gibi bu şiirler de araştırmacının kararına kalmıştı. Bu şiirlerden biri Âtîf’in insani yönünü serbestçe aksettiren nadir bir eserdir. Belki şair de bu husustan dolayı sonradan bu şiirin üzerine boydan boya bir çarpı atmıştır. Bu iptal edilen şiire, şairin vazgeçişlerini örneklemesi yönüyle biz de yer verelim:

Medhi gördün kendiñi bir şey mi sandın ey herîf
Yüzüñe bakmaz niçün akrân-ı lâ-ı kaydıñ seniñ

Başlasam bir kerre hicve echel-i dünyâ seni
Kâ’inâtı dar görür çeşmân-ı lâ kaydıñ seniñ

Âtîf-ı âteş-zebânı incitirsen bir daha
Sökülür hiç şüphesiz dendân-ı lâ kaydıñ seniñ (s. 224)

Köksal, Âtîf’in divanını tenkitli neşir ilkelerine bağlı olarak transkripsiyon alfabetiyle yayımlamıştır. Şairin şiirlerini yazdığı dönem göz önüne alınırsa metinde eski yazı ile ilgili işaretlerin titizlikle verilmesi eleştiri alabilir. Dilde sadeleşme çabalarının etkili olduğu bir dönemde şiir yazar şairin şiirlerinin önemli kısmı harf devriminden sonrasına aittir.

Âtîf’in hayatında tertip edemediği fakat var olduğu bilinen divanı, Türkiye’de metin neşri teorisinin önemli bir ismi tarafından hazırlanmakla en güzel şekilde okuyucu karşısına çıkmıştır. Güvelioğlu da esere, Rizeli şairin biyografisini ortaya çıkaran bilgilerle önemli katkı sunmuştur. Bu biyografi, aynı zamanda bir Osmanlı hukukçusunun biyografisidir. Bu sebeple REVAK’ın bu yayını, sadece edebiyat tarihi için değil sosyal tarih açısından da değerlidir. Eser, kent kültürü ve Osmanlı taşrası hakkındaki çalışmalar için de ilham vericidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- İnal, M. K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri I*. (Müjgân Cumhuriyet, Haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kırlı, S. (2010). Rizeli Âtîf Efendi ve Yaktığı Söylenilen Divanı. (Ömür Ceylan, Ed.), *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi - TUDOK, 2010* içinde. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.